

БОЛГАРИСТИЧНІ СТУДІЇ В УКРАЇНІ ХІХ ст.

Сучасний етап розвитку болгаристики характеризується, з одного боку, суттєвою диференціацією, а з іншого — не менш значною інтеграцією комплексу наукових дисциплін, спрямованих на вивчення мови, літератури, фольклору, історії, матеріальної та духовної культури болгарського народу¹. Отже, болгаристика є комплексом ряду наук та водночас самостійною наукою. Останнє твердження стає можливим вже з першої половини ХХ ст. Сьогодні болгаристика розглядається в контексті балканістики, славістики тощо, оскільки, як зауважує професор М. Станчев «вивчає болгар в системі мов, культур та історії не тільки слов'янських, а й інших балканських народів, що надає їй регіональний аспект»².

Такі загальні теоретико-методологічні питання як визначення поняття «болгаристика» та її предмету, а також різноманітні аспекти історії розвитку цієї науки досліджували у своїх роботах вітчизняні і зарубіжні науковці — Е. Георгієв, А. Доронченков, А. Калайков, Д. Марков, А. Мильников, Б. Пейчев, Е. Дроснева, Г. Чернявський, П. Сохань, К. Шарова, М. Станчев та ін³.

Болгаристичні студії в Україні мають достатньо тривалу історичну традицію, оскільки налічують вже близько двох століть. Час становлення української болгаристики сягає першої половини ХІХ ст., що обумовлюється об'єктивними причинами, в тому числі і політичного змісту.

Станом на початок ХІХ ст. значна частина балканських країн (Болгарія належала до їх числа) все іще перебувала під владою Османської імперії. Політичні заходи, що впроваджувалися турецькою владою на завойованих землях Балканського півострова (наступ на релігійні уподобання, мову, культуру, зведення до мінімуму зносин із зовнішнім світом та ін.) зустрічали потужний опір серед поневолених народів. Найбільш суттєвими проявами народної протидії стосовно політики султанської Туреччини стали: повстання у Сербії 1804 та 1815 рр., національно-визвольна війна у Греції 1821 р., повстання у Боснії та Герцеговині 1875 р., а також Квітневе повстання у Болгарії 1876 р. Національно-визвольні рухи на Балканах відбувалися на тлі загострення політичних конфліктів між Росією та Туреччиною, які супроводжувалися чотирма війнами 1806–1812 рр., 1828–1829 рр., 1853–1856 рр. та 1877–1878 рр. Результатом останньої з цих воєн стало визволення Болгарії від турецького панування (тривало впродовж майже пів тисячоліття, починаючи з 1396 р.) та, як наслідок, відновлення її державності. Хід означених подій спричинив те, що протягом ХІХ ст. балканське питання постійно перебувало у полі зору світової політики.

Епоха іноземного поневолення Болгарії далеко не найкращим чином відбилася на розвитку країни. Проте, починаючи з середини ХVІІІ ст. тут можна спостерігати процеси, що згодом отримують назву болгарського Відродження, яке, зокрема, досягне свого апогею у ХІХ ст. Саме в цей час завершується процес формування болгарської нації. У болгарському суспільстві панують настрої патріотизму. Рівень національної свідомості

болгар був настільки високий, що, як справедливо зауважує відомий український мистецтвознавець-болгарист Дмитро Степовик, «...слово «болгарин» асоціювалося у прогресивних людей того часу з поняттям «революціонер», «патріот». Романтизований образ болгарина епохи Відродження увійшов у літературу інших народів...»⁴. Країну охоплює загальне культурне піднесення, прагнення до розвитку національної науки та культури, духовного і політичного звільнення.

Слід наголосити на тому, що, водночас, ХІХ ст. стає часом завершення формування інших слов'янських націй тощо. Даний процес відбувався на тлі значних культурних зрушень, що охопили слов'янські країни і увійшли в історію під назвою «слов'янське Відродження». Ідея слов'янської єдності набуває неабиякої популярності. Рівень останньої зростає настільки, що такі факти, як, наприклад, об'єднання зусиль та, відповідно, створення спільних альянсів між представниками слов'янських національно-визвольних рухів вже не є поодинокими, як, зокрема, у випадку із відомими переговорами 1657 року щодо сумісних дій у боротьбі з турками між болгарським діячем Петром Парчевичем та українським гетьманом Богданом Хмельницьким. До справи спільної боротьби за визволення власних і братніх слов'янських народів долучаються тисячі патріотів. З іншого боку, до найбільш яскравих доказів домінування інтеграційних настроїв серед національних еліт українського та болгарського народів ХІХ ст. можна віднести факти дійсно самовідданої праці представників одного народу на ниві культури, науки чи то мистецтва іншого народу (варто лише згадати постаті Василя Каразіна, Маріна Дринова, Михайла Драгоманова та ін.), що мало велике значення в процесі взаємозбагачення обох культур. У цьому контексті знову ж таки видається слушним зауваження Дмитра Степовика, який наголошував на тому, що «...однією з важливих передумов успішного розвитку кожної культури є її здатність до спілкування з культурами інших народів, до переборення національної замкнутості, яка часто призводить до обмеженості й застою. Без урахування фактів взаємообміну духовними цінностями одного народу з іншими не можна скласти повного уявлення про джерела своєрідності, збагачення змісту і форми, прогрес тієї чи іншої культури...»⁵.

Отже, події, які розгорталися у Болгарії протягом ХІХ ст. (насамперед — це національно-визвольна боротьба) набули надзвичайно широкого розголосу і співчуття у європейському співтоваристві, віднедавна пересічна турецька провінція Болгарія стає центром уваги усієї Європи тощо. Україна у складі Російської імперії також не стала виключенням із загально-установленої тенденції. Українське суспільство надзвичайно гостро реагувало на болгарські події, особливо ті, що відбувалися в ході вирішальної для подальшої долі Болгарії як держави російсько-турецької війни 1877–1878 років. Тут слід наголосити, що навіть самий лише початок бойових дій вже викликав широку хвилю всебічної підтримки з боку української громадськості, усіх її верств — від найбідніших селян та робітників до найбільш заможних представників крупного капіталу та дворян-землевласників. Суттєву роль у справі поширення панславистських настроїв в українському

суспільстві відіграла російсько-імперська преса, яка усіляко пропагувала війну, подаючи її як необхідний і незаперечний політичний крок, спрямований на визволення «єдиновірців» і «братів по крові». Академік Павло Сохань у своїй відомій студії «Нариси історії українсько-болгарських зв'язків» зауважує, що за неповними даними, протягом даної війни, з боку громадських організацій, міських та сільських товариств, а також окремих приватних осіб тільки крупних грошових пожертв надійшло від Волинської, Катеринославської, Київської, Полтавської, Таврійської, Херсонської, Харківської та Чернігівської губерній на загальну суму близько 500 000 рублів⁶. Зрозуміло, що повний обсяг, наданої громадськістю українських губерній матеріальної допомоги підрахувати неможливо.

Зважаючи на вищевикладене, цілком зрозумілими стають, як зацікавленість української інтелігенції XIX ст. (насамперед представників її наукових кіл) історією та культурою болгарського народу, так і (це вже наслідкове явище) започаткування болгаристичних студій в Україні саме в зазначений історичний період. Слід зауважити, що на той час коло недосліджених питань з географії, історії, мови та культури Болгарії можна було окреслити як надзвичайно широке. В українській історіографії станом на початок XIX ст. ми не знайдемо жодної ґрунтовної праці — дослідження з історії, культури, мови чи географії Болгарії. Хоча, цілком можна припустити, що такі праці мали місце, проте і досі залишаються не виявленими. Стан власне болгарської історіографії виглядає дещо іншим, зважаючи хоча б на відому студію Паїсія Хилендарського «Історія слов'янсько-болгарська» (1762 р.) та ін⁷.

Першим українським істориком — болгарознавцем, автором праць з історії та етнографії болгарського народу стає Юрій Гуца (1802–1839 рр.) — угорський українець, уродженець Закарпаття, більш відомий під псевдонімом Венелін. 1829 року вчений видає перший том своєї праці «Колишні й нинішні болгари в їх політичному, народописному, історичному й релігійному відношенні до росіян» (другий том вийшов з друку вже після смерті вченого, а саме 1841 року), в якій, зокрема, обґрунтовує теорію спільного походження східних та південних слов'ян⁸. Дана студія не може не вражати своєю ґрунтовністю. Основою для її написання став значний фактичний матеріал, зібраний вченим під час свого перебування на півдні Бессарабії (вчителювання у Кишиневі). Матеріали, використані Юрієм Венеліном у цій роботі являють особливу цінність і для сучасних дослідників болгарських старожитностей, передусім ті, які можна віднести до болгарських першоджерел (оригінали деяких з них на сьогодні вже є втраченими для науки). Підтвердженням факту визнання книги у наукових колах та неабиякого попиту на неї стало її перевидання у 1856 році. За висловом двоюрідного брата Ю. Венеліна І. Молнара (написав передмову до другого видання книги), Ю. Венелін звернувся до болгар, відтворив і зв'язав надовго духовний союз між ними і нами⁹. 1830 року Юрій Венелін, який активно співробітничав з Російською Академією наук дістає від цієї установи дозвіл на своє відрядження до Болгарії. Під час подорожі вчений відвідав населені пункти (села), що розташовувалися поблизу Сілістри та Варни. В результаті здійснених ним польових

досліджень він напрацьовує значний матеріал, зокрема, — це записи народних пісень та приказок, описи різноманітних обрядів. Також, працюючи з архівами місцевих церков та зібраннями книгозбірень він виявляє надзвичайно цінні історичні документи, які згодом використає у своїх студіях. До результатів болгарської подорожі Юрія Венеліна можна зарахувати наступні історико-філологічні праці: «Грамматика нинішньої болгарської говірки», «Про характер народних пісень у слов'ян задунайських» (1835 р.), «Про зародження нової болгарської літератури» (1838р.), «Критичні дослідження щодо історії болгар» (видана після смерті вченого у 1849 р.) та інші.¹⁰

1834 року, у відповідь на пропозицію Вченої ради Московського університету, вчений створює проект методики викладання слов'янських мов і літератур, який став першою програмою викладання славістики не тільки у Росії, а й у інших слов'янських країнах, одержав високу оцінку таких учених, як В. І. Златарський, І. Д. Шишманов, П. Лавров та ін.¹¹. За висловом відомого російського літературознавця О. Пипіна, після Ю. Венеліна вже не можна було забути про болгар.¹²

Болгаристичні студії українського вченого (перший здійснив спробу укласти болгарську наукову граматику, провів серйозні наукові дослідження з болгарської історії та фольклору тощо) разом з його соціально-політичними поглядами (зокрема, був прихильником національно-визвольної боротьби болгарського народу, відродження болгарської національної культури, яку цінував дуже високо та ін.) та подвижницькою діяльністю (клопотався про створення болгарського народного музею та ін.) роблять його постать широко відомою і авторитетною у Болгарії. Юрій Венелін прожив 37 років, але за цей час його ім'я, за висловом першого болгарського українця Івана Шишманова «... відоме в нас (мається на увазі у Болгарії) з підручників і серед маленьких дітей. Нема Болгарина, щоб не захоплював у вдячній пам'яті того сина України...Венелін став ще в першій половині XIX ст. божищем і оракулом болгарського народу, котрий перший раз знайшов в Європі свого гарячого оборонця»¹³.

Після смерті Юрія Венеліна, вдячні болгарські емігранти встановили на його могилі у Москві надгробок з пам'ятним написом: «Нагадав світові про забуте, але колись славне й могутнє плем'я болгар і палко бажав побачити його відродження»¹⁴.

Іншим вихідцем із західноукраїнських земель, що також плідно працював на ниві болгаристики, проте вже наприкінці XIX ст., є відомий український письменник і поет, громадський діяч та вчений Іван Франко (1856 — 1916 рр.). Слід зауважити, що його особливо цікавили староболгарська література та фольклор. Так, в «Галицько-руських народних приповідках» Іван Франко досліджує близько 500 болгарських приказок, що вміщені у збірці П. Славейкова «Български притчи или пословици и характерни думи», доводить існування не тільки їх зовнішньої схожості з українськими, а й аналізує причини цієї подібності¹⁵. В іншій своїй доробці — «Студіях над українськими піснями» автор знову ж таки наголошує на факті існування безпосереднього впливу болгарських народних пісень XVII ст. на україн-

ські, а саме такі як «Іван і Мар'яна», «Батько продає дочку Турчинови», «Здобуття козаками Варни», «Викуп із неволі» та ін¹⁶. Значний науковий інтерес являє також праця «Апокрифи і легенди з українських рукописів», в якій, зокрема, досліджується історія богомільства як такого, причини та наслідки поширення цього руху в Україні. 1888 року, у авторському перекладі Івана Франка (з болгарської мови на українську) побачили світ чотири гайдуцькі пісні, вміщені у збірці «Зерна». 1896 року виходить з друку «Притча про єдинорога та її болгарський варіант». В цій розвідці автор проводить паралель між даною притчею та болгарською повістю про Варлаама та Іосаафа¹⁷. В цілому, болгарська тематика часто присутня в роботах Івана Франка. Не можна обійти увагою й той факт, що особа видатного українця, його творчість та наукові доробки були добре знані та шановані у Болгарії.

Великого значення дослідженням історії та культури Болгарії надавав Яків Головацький (1814–1888 рр.). Його наукова діяльність також безпосереднім чином була пов'язана із західноукраїнським регіоном, зокрема, він тривалий час працював викладачем Львівського університету. Особливий інтерес вченого був зосереджений на вивченні староболгарської літератури, визначальну частку якої, як відомо, складали твори болгарських просвітителів. 1873 року він публікує у «Русалці Дністровій» статтю «Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських». Використавши матеріали Британського музею, Яків Головацький видає роботу «Нововідкриті відомості про св. Мефодія» (1887 р.), де вміщує дійсно нові на той час відомості, які розкривали суть взаємин між Римом та Болгарським царством за часів папи Іоанна VIII та патріарха Ігнатія. Посилаючись на тексти папських грамот, вчений констатує наявність відкритого протистояння між обома конфесіями, що, безумовно, накладалось і на міждержавні взаємини. Як виявилось, Іоанн VIII у своїх посланнях в ультимативній формі погрожує придати анафемі болгарського патріарха та царя разом з його радниками за відхід від римо-католицької церкви, висловлює наміри жорстоко переслідувати, ув'язнити і, навіть, катувати просвітителя Мефодія та ін.¹⁸

Яків Головацький уважно стежив і за розвитком нової болгарської літератури. Він неодноразово замовляв для себе новітні твори болгарських авторів, писав на них рецензії тощо.

1977 року вчений публікує у петербурзькому журналі «Всемирная иллюстрация» статтю під однойменною назвою «Болгарія», в якій у науково-популярній формі подає обширні дані (поруч із власними коментарями) щодо історії Болгарії, починаючи від найдавніших часів до 70-х років XIX ст. включно. Особливий інтерес для сучасних дослідників болгарської минувшини можуть становити матеріали етнографічного змісту, вміщені у цій роботі¹⁹.

Не можна обійти увагою й те, що Яків Головацький, щиро вболівав за долю болгарського народу, радо вітав здобуття країною незалежності. Останній факт спонукав вченого подарувати 247 примірників книг із власної колекції молодій бібліотеці у Софії і 45 — бібліотеці у Пловдиві²⁰. Список подарованих книг, який сьогодні зберігається у відділі рукописів

Львівської наукової бібліотеки ім. В. С. Стефаника, свідчить про те, що їх добірка складалася дуже ретельно, а саме таким чином, щоби надати можливість болгарському читачеві ознайомитися з історією та культурою України, в тому числі — Закарпаття, Галичини та Буковини.

Слід відмітити і внесок у розвиток болгаристики уродженця Чернігівщини Осипа Бодяньського (1808–1877 рр.) — першого українського вченого, що здобув наукову ступінь саме за дослідження у галузі слов'янознавства. Щодо останнього твердження, то тут мається на увазі його магістерська дисертація «Про народну поезію слов'янських племен». На глибоке переконання О. Бодяньського, слов'яни є самим поетичним народом у Європі, вчений також наголошує на неповторності поетично-пісенної творчості кожного окремого слов'янського народу та необхідності її комплексного дослідження, зокрема, болгарської юнацької героїчної пісні — ці думки викладені у вищезазначеній праці²¹.

Протягом 1837–1842 років О. Бодяньський здійснює наукову подорож слов'янськими країнами. Тематика листування та зустрічей з провідними дослідниками-славістами Європи свідчить про те, що у ці роки болгарська проблематика не виходила із поля зору вченого. Так, з листів О. Бодяньського до М. Погодіна стає відомо, що перебуваючи у Празі він разом із П. Шафариком заглиблюється у дослідження староболгарських текстів²².

Особливо результативною виявилась видавнича діяльність О. Бодяньського. Стосовно цього, інший видатний вчений-болгарознавець І. Срезневський наголошує, що на відміну від доволі обмеженої кількості завершених наукових праць вченого, його переклади та видання пам'яток є чималими²³. Зокрема, О. Бодяньський 1843 року видає «Розповідь про письмена» чорноризця Храбра, 1847 року — працю П. Шафарика «Про розквіт слов'янської писемності у Болгарії» (в перекладі з чеської мови), а також вісім раніше не відомих серед наукової громадськості списків житій Мефодія та ін. А 1855 року виходить з друку його докторська дисертація на тему «Про час виникнення слов'янських письмен», присвячена кирило-мефодіївській темі, дослідженням кирилиці зокрема.

Болгарська проблематика посідала чільне місце у студіях викладацького складу Харківського імператорського університету. Відтак, саме вихованцю і професору університету Ізмаїлу Срезневському (1812–1880 рр.) належить роль засновника харківської школи наукової болгаристики, як і власне авторство самого терміну «болгарист». Найбільш відомою науковою роботою вченого у даному напрямку став «Огляд книгодрукування у Болгарії», опублікований 1846 року²⁴. Ця праця виявилася не тільки першим бібліографічним зведенням болгарських творів, а й першою спробою їх критичної оцінки. Щодо цього сам І. Срезневський наголошував: «початки болгарської літератури гідні уваги допитливого слов'янина не лише у філологічному відношенні: вони засвідчують прагнення народу вийти на шлях освіченості», а також «...тим більше необхідним вважав я цей огляд, що порядного списку болгарських книг до цього часу не було, а існування багатьох з них не припускалось...»²⁵.

Одним із провідних болгарознавців Харківського імператорського університету був також професор Олександр Потебня (1835–1891 рр.). Бібліографічний огляд наукової спадщини вченого дозволяє твердити, що переважна більшість його студій ґрунтується на аналізі саме болгарських джерел. Так, вже перша наукова робота Олександра Потебні — магістерська дисертація «Про деякі символи у слов'янській народній поезії» (вийшла з друку в університетській типографії 1860 р.) стала серйозним кроком у дослідженні слов'янського, в тому числі і болгарського, фольклору²⁶. Ця праця свідчить про те, якого великого значення надавав вчений порівняльному методу дослідження. Отже, у своїй магістерській дисертації Олександр Потебня здійснює глибокий лінгвістично-стилістичний аналіз чималої кількості зразків пісенної творчості слов'янських народів у порівняльному контексті. Як результат, наголошує на значній схожості чималої кількості розглянутих ним варіантів пісень східних, південних і деяких західних слов'ян та пояснює цей факт не запозиченням, а саме спільністю походження слов'янських народів та наявністю закономірностей у їх мисленні за певних обставин. За висловлюванням самого вченого, що міститься у іншій його фундаментальній двохтомній студії «Пояснення малоруських і споріднених народних пісень» (опублікована у Варшаві: перший том 1883 року, другий — 1887 року): «Схожість змісту, розміру пісні великоруської, малоруської, сербської і болгарської змушує нас перш за все думати не про пізніше запозичення, а про їх початкову спорідненість»²⁷. Зважаючи на великий авторитет Олександра Потебні як видатного вченого-болгарознавця, Комісія Імператорського російського географічного й археологічного товариства запропонувала йому надати свої пропозиції стосовно програми наукової експедиції до Болгарії²⁸. «Виявляючи глибокий інтерес до південнослов'янського фольклору, О. Потебня підтримував постійний зв'язок з болгарськими вченими. Його дослідження отримали в Болгарії високу оцінку і дали поштовх до вивчення народної пісні в теоретичному аспекті, а основні положення його праць дістали подальший розвиток у працях багатьох болгарських фольклористів, зокрема у студіях академіка М. Арнаудова, який спеціально підкреслював свою солідарність з ідеями українського вченого» — зазначає історик Горбань І. П.²⁹.

Чи не найпомітнішою постаттю наукової думки в царині вітчизняної болгаристики ХІХ ст. є відомий історик болгарського походження, професор Марин Дринов (1838–1906 рр.). Він понад тридцять років жив і працював в Україні, тривалий час (з 1873 по 1906 рр.) керував кафедрою славістики Харківського імператорського університету. Зважаючи на це, можна сміливо твердити, що цей вчений однаковою мірою належить як болгарській, так і українській науці. Видатний учень Марина Дринова Микола Сумцов зазначав, що той «працював для слов'янської історико-літературної спільності, для національно-політичного відродження Болгарії і науково-культурного освідомлення України». Проте, слід наголосити і на тому, що Марин Дринов — вчений світової величини, почесний член усіх існуючих на той час слов'янських академій наук (чеської, сербської, поль-

ської та ін.), член-кореспондент Російської академії наук, засновник і перший голова Болгарського наукового товариства (пізніше реорганізовано у Болгарську академію наук).

Науковий доробок вченого в царині болгарознавства складають праці — «Історія болгарської церкви» (1896 р.), «Про походження болгарського народу» (1869 р.), «Болгари та константинопольська патріархія» (1871 р.), магістерська дисертація «Заселення Балканського півострова слов'янами» (1873 р.), докторська дисертація «Південні слов'яни та Візантія у X ст.» (1876 р.) тощо.

Марин Дринов помер у Харкові 28 лютого 1906 року. У 1909 році, за ініціативою болгарського уряду, прах вченого, його архів та особиста бібліотека були перевезені до Болгарії.

Після смерті вченого, у Харківському університеті було запроваджено щорічне вручення премії ім. Марина Дринова найбільш успішним і перспективним студентам Харківського та Софійського університетів (по черзі). З 1966 року почесним знаком «Марин Дринов», який є самою високою відзнакою Болгарської академії наук, нагороджуються болгарські та іноземні організації за внесок у розвиток науки та культури. З кінця 80-х років XX ст., у Харківському університеті традицією стало проведення так званих Дриновських читань, видається однойменний Дриновський збірник тощо.

Як вже зазначалося вище, до учнівської плеяди професора Марина Дринова належав видатний філолог Микола Сумцов (1854–1922 рр.), який, зокрема, ґрунтовно досліджував болгарський фольклор. У таких своїх роботах як «Пісні і казки про живого мерця», «Дума про Олексія Поповича», «Народні пісні про отруєння зміїною отрутою», «Легенда про грішну матір», «Дума про Олексія Поповича» Микола Сумцов, використовуючи порівняльний метод, виявляє спорідненість і специфіку окремих варіантів болгарської та давньоруської народнопісенної спадщини, висловлює свої думки щодо їх походження, визначає можливі шляхи поширення тощо³⁰. У своїй фундаментальній праці «Культурні переживання» (опублікована частинами у «Київській старовині») вчений аналізує значну кількість болгарських народних пісень у контексті з обрядами, звичаями та обстановкою, в яких вони побутували. Основою для написання цієї студії стали матеріали збірників фольклору Л. Каравелова, В. Чокалова, С. Верковича, братів Миладинових та праць О. Потебні і М. Дринова³¹. Вченому належить також серія науково-оглядових публікацій, присвячених вивченню досягнень українських славістів у напрямі студіювання болгарського фольклору. Мають місце аналогічні розвідки, але вже спрямовані на дослідження тогочасного стану розвитку таких наук як етнографія та археологія безпосередньо у самій Болгарії.

Праці Миколи Сумцова, ґрунтовні і водночас цікаві навіть для не фахової аудиторії, були добре знані і шановані серед болгарських наукових кіл. Так, високо оцінюючи компетентність вченого, болгарські фольклористи доволі часто зверталися до нього з проханнями, зокрема, про надання рецензій на власні студії та про допомогу у їх виданні. На користь активної

співпраці Миколи Сумцова із болгарськими колегами (серед них — І. Шишманов, А. Стоїлов, В. Златарський та багато ін.) свідчить активне листування між ними³².

Не можна обійти поза увагою досягнення на ниві болгаристики іще одного вихованця Марина Дринова — випускника Харківського імператорського університету, а згодом і професора — Михайла Халанського. Цей вчений протягом багатьох років досліджував слов'янський фольклор. Зокрема, його цікавила тема південнослов'янських пісень про королевича Марка. Результатом наукових пошуків Михайла Халанського стала дійсно оригінальна монографія «Південнослов'янські оповідки про Кралеви́ча Марка у зв'язку із творами руського билинного епосу»³³. Дана робота являє собою своєрідну біографію улюбленого епічного героя південних слов'ян. В ній автор, в хронологічному порядку відтворює події історичного та епічного життя королевича Марка. Цінність цієї розвідки яскраво охарактеризував відомий вчений-славіст, академік В. Ягич: «...з питання, яке Вас цікавить, у південних слов'ян не зроблено практично нічого, за винятком сирого матеріалу, опублікованого будь-де і будь-як. Тому Вам потрібно буде зробити практично все»³⁴. Тут слід зауважити, що дана робота, побачивши світ 1893 року, до сьогодні не втратила своєї вагомості і залишається єдиною в своєму роді, зважаючи на багатство вміщеного в ній фактажу — це майже усі опубліковані на той час фольклорні матеріали та прозові твори, що стосуються досліджуваної теми.

Важлива роль у розвитку вітчизняної болгаристики належала науковцям Новоросійського (Одеського) університету. Як зазначає академік Павло Сохань: «...активними були творчі зв'язки вчених університету з діячами культури Болгарії, а їх науковий інтерес до цієї країни став традиційним»³⁵. Так, відомий філолог Михайло Попруженко (1866–1944 рр.) (з 1908 року — екстраординарний, з 1910 — ординарний, а з 1916 — заслужений професор Новоросійського університету) 1896 року відвідує Болгарію з метою напрацювання матеріалів для своєї докторської дисертації «Синодик царя Бориса»³⁶. Згодом, ця праця була перероблена вченим і новий її варіант побачив світ вже 1928 року у болгарській Софії (1919 року він емігрує до Болгарії). Михайло Попруженко працював над виданням та дослідженням джерел з історії богомільства. Йому належать і ґрунтовні бібліографічні студії з кирило-мефодієвської проблематики, праці з історії болгарського Відродження тощо. Усі ці роботи були започатковані вченим у 90-х роках XIX ст., проте вийшли з друку тільки протягом першої половини наступного XX ст. у Болгарії³⁷.

Декан історико-філологічного факультету Новоросійського університету та, водночас, видатний лінгвіст і літературознавець Віктор Григорович (1815–1876 рр.) здійснює подорож до Болгарії у 40-х роках XIX ст., де досліджує монастирські і церковні книгосховища, виявляє там раніше невідомі науці пам'ятки староболгарської літератури — це рукописи творів Іоанна Дамаскіна (знайдені у Охридській церкві), Житіє Кирила і Похвальні слова Кирилу та Евтимію Тирновському (знайдені у Рільському

монастирі). Ще одним результатом даної подорожі стала студія під назвою «Нариси вченої подорожі по Європейській Туреччині» (опублікована 1848 року)³⁸. У праці Віктора Григоровича «Огляд слов'янських літератур» (вийшла з друку після смерті вченого у 1880 році) значна увага надається характеристиці саме староболгарської літератури XI–X ст.³⁹

В Новоросійському університеті захищає свою докторську дисертацію на тему «Утворення другого болгарського царства» історик Ф. Успенський, а згодом отримує професорське звання⁴⁰. Болгарській тематиці були присвячені також окремі студії викладачів університету І. Ягіча, О. Кочубинського, П. Білярського та П. Лаврова⁴¹.

Київська школа славістів-болгарознавців XIX ст. репрезентована Михайлом Драгомановим, Миколою Дашкевичем, Михайлом Максимовичем, Тимофієм Флоринським, Андроніком Степовичем, Костянтином Радченко тощо.

Михайло Драгоманов (1841–1895) є чи не найвизначнішою постаттю української громадської думки XIX ст., людиною широкого кола наукових інтересів та практичної дії, відомою, насамперед, як видатний історик, літературознавець, фольклорист, педагог, громадський діяч та публіцист. 1863 року, після закінчення навчання у Київському університеті Св. Володимира, розпочинає свою викладацьку діяльність у даному закладі. 1876 року фактично стає персоною нон-грата на батьківщині через звинувачення в «українському сепаратизмі» і змушений іншу частину свого життя провести у еміграції (Відень, Женева, Софія). В Софію Михайло Драгоманов приїздить на запрошення тогочасного болгарського уряду Стефана Стамболова очолити кафедру загальної історії історико-філологічного відділення, створеного 1888 року Вищого училища — першого вищого учбового закладу незалежної Болгарії (нині — це Софійський університет імені Клімента Охридського). Отже, останні шість років життя вченого (1889–1895 рр.) пов'язані із Болгарією⁴². І саме тут вчений пише праці, в яких чільне місце посідає студіювання слов'янського в цілому та болгарського фольклору зокрема. Він також розробляє такі засади методики і методології вивчення фольклору, які згодом стануть основоположними у вітчизняному літературознавстві, а саме: фольклористика має обійняти одне із провідних місць у сфері гуманітарних наук, а також — дослідження фольклору має бути порівняльним та інтернаціональним. Свої твердження Михайло Драгоманов обґрунтовує у роботах, вміщених на шпальтах такого авторитетного у Болгарії видання як «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», що спеціалізувалося на дослідженнях слов'янського фольклору — це «Слов'янські варіанти однієї євангельської легенди», «Слов'янські оповідання про народження Костянтина Великого», «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини», «Зауваження про слов'янські релігійні й етичні легенди», «Слов'янські приладки до Едіпової історії» тощо⁴³. Слід зауважити, що усі вище перелічені студії написані вченим болгарською мовою.

Вихованцем, а згодом і викладачем Київського університету Св. Володимира був Микола Дашкевич (1852–1908 рр.) — історик, фольклорист та

літературознавець. Як і Михайло Драгоманов, Микола Дашкевич був прихильником порівняльного методу у вивченні фольклору та літератури. У своїх розвідках «Декілька слідів спілкування південної Русі з південно-слов'янами у литовсько-польській період її історії, між іншим у думках», «Подвиг слов'янських першовчителів як засновників слов'янської самобутності і єднання», «Послідовний розвиток науки історії літератур і сучасні її задачі» вчений, звертає увагу на те, що одним із самих яскравих прикладів взаємовпливу слов'янських культур є народна творчість⁴⁴. Виходячи з цього, він наводить паралелі між пісенною творчістю українців та болгар. Зокрема, це стосується принципу складання, назв і мотивів української думи та болгарських гайдуцьких, юнацьких пісень тощо.

Михайло Максимович (1804-1874 рр.) — перший ректор Київського університету Св. Володимира, фаховий історик та філолог-славіст, виявляв значний інтерес до болгарської історії і культури. У своїй фундаментальній праці «Історія давньоруської словесності» науковець наголошував на необхідності ретельного дослідження болгарської словесності, багато уваги приділив висвітленню діяльності її засновників (першим письменникам та перекладачам IX–X ст.), а саме: просвітителям Кирилу та Мефодію, болгарському царю Симеону Книголюбцю як основоположнику школи перекладачів грецької літератури староболгарською мовою, єпископам Костянтину та Клименту, монаху Григорію, Іоану Пресвітеру Екзарху Болгарському тощо⁴⁵.

Викладач Київського університету, знавець слов'янських літератур Тимофій Флоринський (1854–1919 рр.) є автором низки критико-бібліографічних оглядів видань із слов'янознавства⁴⁶. На його думку, дослідження, зокрема, староболгарської та сербської літератур має посідати провідне місце у славістиці. Протягом 1882–1883 рр. вчений здійснив наукову подорож до Болгарії. Матеріали, зібрані Тимофієм Флоринським у Народній бібліотеці Софії, полягли в основу його лекцій з історії болгарської літератури. Проте, ми не маємо жодної спеціалізованої праці-дослідження, присвяченого саме проблемам болгарської літератури, автором якої би був цей науковець.

Андронік Степович (справжнє прізвище Дудка-Степович) (1856–1935 рр.) — випускник, а згодом і приват-доцент Київського університету Св. Володимира, викладач історії слов'янських літератур, знавець болгарської мови та літератури, проте, насамперед, відомий своїми перекладами творів болгарських літераторів. За його сприянням та редакцією побачили світ такі видання як «Книга слов'янства» та «Світанок». Перша книга являє збирання творів слов'янських авторів, друга — це літературно-наукова збірка оповідань та статей із слов'янознавства⁴⁷. Також Андроніку Степовичу належить авторство критико-бібліографічного огляду під назвою «93 відгуки про новітні книги із слов'янознавства»⁴⁸.

Видатний український історик Костянтин Радченко (1872-1908 рр.) також має безпосереднє відношення до київської школи болгарознавців, хоча, починаючи з 1901 року викладає вже у Ніжинському історико-філологічному інституті. Його магістерській дисертації «Релігійний і літературний рух у Болгарії в епоху перед турецьким завоюванням» (датована

1898 роком) належить особливе місце в історичній болгаристиці ХІХ ст.⁴⁹. Будучи прихильником порівняльного методу дослідження історико-культурних процесів, що відбувалися у Європі ХІV ст. (напередодні турецького завоювання), він всебічно досліджує питання впливу Візантії на культурний та духовний розвиток Болгарії, ґрунтовно висвітлює тогочасні літературні взаємини південних слов'ян. На рубежі ХІХ–ХХ ст. вчений зосереджується на студіюванні джерел з історії богомільського руху у Болгарії та апокрифічної літератури, результатом чого стають праці «До історії філософсько-релігійного руху у Візантії і Болгарії ХІV ст.» та «Етюди по богомільству. До питання про відношення апокрифів до богомільства»⁵⁰.

Таким чином, у першій половині ХІХ ст. в Україні виокремлюються чотири основних науково-славистичних центри, болгаристики в тому числі — це Львів, Одеса, Харків та Київ. Дослідження у даному напрямку здійснювалися на базі, відповідно, Львівського (тут варто згадати про чималі заслуги у даній галузі і Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові або НТШ), Новоросійського (нині Одеський), Харківського та Київського університетів.

Болгаристичні студії українських вчених означеного періоду можна розділити на два основні напрями — літературознавчий та історичний. Зважаючи на вищевикладене, слід зауважити, що перший напрям (літературознавча болгаристика) безумовно домінував.

Необхідно наголосити і на тому, що такі вчені як Юрій Венелін та Осип Бодяньський однаковою мірою належать як українській, так і російській науці, власне як Марин Дринов та Михайло Попруженко — болгарській та українській.

Становлення вітчизняної болгаристики хронологічно відноситься до 30-х–40-х років ХІХ ст. Студії українських вчених-болгарознавців, здійснені в цей період, стали значимим підґрунтям для подальшого дослідницького пошуку в цьому напрямку в новітні часи, а також значним напрацюванням, яке активно унаслідується вже сучасними науковими колами.

¹ Марков Д. Ф. Болгаристика как комплекс научных дисциплин//Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. — М., 1983.

² Станчев М. Г. Некоторые вопросы развития истории болгаристики как науки// Дриновський збірник. — Харків–Софія, 2008. — Т. 2.

³ Сохань П. С. Советская болгаристика на Украине//Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. — М., 1983.; Георгиев Е. Основи на славистиката и българистиката. — Софія, 1979; Мьльников А. С. Болгаристика в системе славистических дисциплин//История и съвременното състояние на българистиката: Първи международен конгрес по българистика. Софія, 23 май–3 юни 1981. Доклади. — Софія, 1982; Радев С. Българистика, българознание, наука за България. — Софія, 1989; Доронченков А. И. Болгаристика в системе гуманитарных наук//Болгарский ежегодник. — Харьков, 1994. — Т. 1; Дроснева Е. Становление русской болгаристики (до сер. ХІХ века): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Л., 1978 та ін.

- ⁴ Степовик Д. В. Українсько-болгарські мистецькі зв'язки. — К., 1975.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. — К., 1976.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам. Историко-критические изыскания Юрия Венелина. — М., 1829. — Т. 1.
- ⁹ Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам. Историко-критические изыскания Юрия Венелина. — М., 1856. — Т. 1.
- ¹⁰ Венелин Ю. Критические исследования об истории болгар. — М., 1849; О характере народных песен у Славян Задунайских. Набросано Юрием Венелиным. — М., 1835; Венелин Ю. Грамматика нынешнего болгарского наречия. Публикация подготовлена Г. К. Венедиктовым. — М., 1997 та ін.
- ¹¹ Байцура Т. Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині ХІХ століття. — Пряшев, 1971.
- ¹² Пыпин А. Н. Русское славяноведение в ХІХ столетии//Вестник Европы. — 1889. — Кн. VIII.
- ¹³ Шишманов Иван. Роля України в болгарськiм Відродженню. — Відень, 1916.
- ¹⁴ Топалов К. Юрий Венелин//Пламя. — 1972. — № 9.
- ¹⁵ Малярчук Н. Д. Българските пословици в научната дейност на Иван Франко//Известия на етнографския институт и музей. — София. — 1964. — Т. 7.
- ¹⁶ Малярчук Н. Д. Иван Франко и българското народно творчество//Език и литература. — София. — 1963. — № 2.
- ¹⁷ Бичваров М. Д., Горський В. С. Українсько-болгарські філософські зв'язки (друга половина ХІХ ст.). — К., 1966.
- ¹⁸ Матисякевич З. М. Я. Ф. Головацький і Болгарія//Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1981. — Вип. 24
- ¹⁹ Головацький Я. Болгарія//Всемирная иллюстрация. — Спб., 1877. — № 423, 424.
- ²⁰ Матисякевич З. М. Вказ. вище праця.
- ²¹ О народной поэзии Славянских племен. Рассуждение на степень Магистра Философского Факультета первого Отделения, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского. — М., 1837.
- ²² Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835-1861). Вып. 1. Письма И. М. Бодянского. — М., 1879.
- ²³ Срезневский И. На память о Бодянском, Григоровиче и Прейсе, первых преподавателях славянской филологии//Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. — Спб., 1878. — Т. XVIII.
- ²⁴ Срезневский И. Очерк книгопечатания в Болгарии//Журнал Министерства Народного Просвещения. 1846. — Ч. LI.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Харьков, 1860.
- ²⁷ Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен: В 2 т. — Варшава, 1883. — Т. 1; 1887. — Т. 2.
- ²⁸ Горбань І. П. Народнопоетична творчість болгар у науковій діяльності харківських учених ХІХ — початку ХХ століття//Дриновський збірник. — Харків–Софія, 2008. — Т. 2.
- ²⁹ Там само

- ³⁰ Сумцов Н. Ф. Легенда о грешной матери//Киевская старина. — Киев, 1893. — Т. 41. — Кн. 5; Сумцов Н. Ф. Песни и сказки о живом мертвецe. — К., 1894; Сумцов Н. Ф. Народные песни об отравлении змеиным ядом. — К., 1893 та ін.
- ³¹ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания//Киевская старина. — К., 1889. — Т. XXIV-XXVII.
- ³² Микола Федорович Сумцов (1854–1952). Опис документальних матеріалів особистого фонду № 794. 1876–1921 рр. — К., 1965.
- ³³ Халанский М. Южно-славянские сказания о Кралевице Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса. Сравнительные наблюдения в области героического эпоса южных славян и русского народа. — Варшава, 1893. — Т. 1–2.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Сохань П. С. Вказ. праця.
- ³⁶ Попруженко М. Г. Синодик царя Бориса. — Одесса, 1897–1899. — Т. 1–2.
- ³⁷ Попруженко М. Из истории религиозного движения в Болгарии в XIV веке. — София, 1928 та ін.
- ³⁸ Очерк путешествия по Европейской Турции (С картой окрестностей Охридского и Преспанского озер) Виктора Григоровича. — М., 1877.
- ³⁹ Обзор славянских литератур. Лекции В. Ив. Григоровича (Записано слушателем его А. Смирновым): [Отд. оттиск из «Филологических записок». Воронеж, 1880].
- ⁴⁰ Сохань П. С. Вказ праця.
- ⁴¹ Стоянов И. А. Болгарский язык в трудах украинских славистов//Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. — М., 1983.
- ⁴² Піскіжова В. Науково-педагогічна та громадська діяльність Михайла Драгоманова в Болгарії//Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2008. — Вип. 17.
- ⁴³ Иван Франко. Болгарські праці М. Драгоманова//Народ. — 1891. — 3 серпня.
- ⁴⁴ Дашкевич Н. Постепенное развитие науки истории литературы и современные ее задачи//Университетские известия. Печатный орган Киевского университета Св. Владимира. — 1877. — № 10 (Октябрь); Дашкевич Н. Общение Руси с югославянами в литовско-польский период ее истории, между проч. в думках//Изборник Киевский. — 1904; Дашкевич Н. Подвиг славянских первоучителей как основателей славянской самобытности и единения//Институт рукопису ЦНБ ім. Вернадського НАН України. Ф. 65. № 105. Арк. 36.
- ⁴⁵ История древней русской словесности. Сочинение Михаила Максимовича. — К., 1839.
- ⁴⁶ Флоринский Т. Д. Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяноведению. — К., 1902.
- ⁴⁷ Степович А. И. Книга славянства. Произведения народов славян и их певцов//Институт рукопису ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України. Ф. 179. № 6; Степович А. Рассвет. Литературно-научный сборник рассказов и статей по славяноведению. — К., 1893.
- ⁴⁸ Степович А. 93 отзыва о новейших книгах по славяноведению//Славянские известия: [Отд. Оттиск из «Филологических записок». — Воронеж, 1897].
- ⁴⁹ Радченко К. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. — К., 1898.
- ⁵⁰ Радченко К. Этюды по богомилству. К вопросу об отношении апокрифов к богомилству//Изборник Киевский. — К., 1904; Радченко К. К истории философско-религиозного движения в Византии и Болгарии XIV века//Научно-литературный сборник. Повременное издание «Галицко-русской матицы». — Львов, 1092. — Т. 2.